

О.М.Тищенко, д-р екон. наук, проф.

КЛАСТЕРИ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: ОРГАНІЗАЦІЯ, СУТНІСТЬ І КОНЦЕПЦІЇ

У статті розглядається два підходи до розуміння цілей і завдань кластерної форми організації промисловості як вектора розвитку економіки.

Two approaches to understanding of the industry organisation cluster form purposes and problems as a vector of economy development are considered in the article.

Ключові слова: інноваційний кластер, мережева структура, епістемотехнологіческая позиція, організація, концепція

Keywords: innovation cluster, the network structure, epistemotechnology position, organization, concept

Процеси глобалізації й стрімке завоювання ринків продуктами НТП істотно вплинули на розвиток економіки, а головне, організацію промисловості. Уже досить давно (із середини минулого століття) у розвинених економіках формуються й успішно функціонують нові надзвичайно конкурентоспроможні виробничі структури - промислові кластери.

Визначення кластера як форми функціонування сучасних галузевих ринків - досить складне завдання. Широко поширена думка, що опирається на дослідження творця кластерної теорії М.Портера, що кластери - це промислові зони, у яких компактно розташоване значне число малих підприємств, що відносяться до однієї певної галузі. Так трактують цю форму межорганізаційної взаємодії автори, що пишуть про «індустріальні райони» (industrial districts) або «кластери малих фірм» (small enterprises clusters). Однак скупчення підприємств на одній території не завжди являє собою кластер, при цьому реальні кластери не обов'язково складаються тільки з малих і середніх підприємств. М Портер підкреслює: «Кластер - це не холдингова структура, що поєднує компанії в регіоні. Кластер - це не асоціація компаній.....Кластер - це в жодному разі не технопарк і не бізнес-інкубатор, не промисловий парк і не вільна економічна зона (ВЕЗ). Не можна сказати, що кластер - це колишній територіальний виробничий комплекс або науково-виробниче об'єднання. Але всі елементи інфраструктури, що дісталася нам від радянського часу, або нові елементи інфраструктури, можуть бути частиною кластерів» [10].

Вивчення організації промисловості показує наявність трьох фундаментальних підходів: галузевого, галузевих ринків і інституціонально-мережного, причому останній домінує в дослідженнях з кінця ХХст. З позицій цього підходу кластер - це нова форма організації - гетерархія, що не має яскраво виражених ієрархічних рис, лише почасти є ринковою й характеризується організаційною гетерогенністю. Така структура являє собою мережу, що функціонує на основі інституціональних механізмів координації й кооперації. Її формування припускає стійкі

зв'язки між учасниками внаслідок різних причин, серед яких як географічна близькість, так і наявність інститутів, взаємодія з якими не завжди або почасти регулюється ринком. З аналізу механізмів координації й різноманіття форм мереж виходить, що кластери є фундаментом розвитку організаційних форм промисловості. Із цих позицій - кластерная мережа - це група компаній зі специфічними фінансовими й діловими цілями, заснована на системі довгострокових взаємин, узгодженої стратегії розвитку й координації діяльності [5].

Основоположником *класичної кластерної теорії* визнаний М. Портер, що вивчив дану проблему за допомогою дослідження конкурентних позицій більше 100 галузей різних країн [8]. Він розкриває сутність кластера в такий спосіб: «кластери є організаційною формою консолідації зусиль зацікавлених сторін, спрямованих на досягнення конкурентних переваг, в умовах становлення постіндустріальної економіки». М. Портер звернув увагу на те, що фірми однієї галузі, найбільш конкурентоспроможні в міжнародних масштабах, як правило, не безсистемно розкидані по державах і територіях, а мають властивість концентруватися в одній і тій же країні, а найчастіше в одному регіоні або навіть місті країни. Пояснення цьому факту багато економістів справедливо бачать у впливі конкурентоспроможних на світовому ринку фірм на найближче оточення: постачальників, споживачів і конкурентів. У свою чергу, успіхи оточення впливають на подальший ріст конкурентоспроможності (КСП) даної компанії. У підсумку формується «кластер» - співтовариство фірм, тісно зв'язаних галузей, що взаємно сприяють росту КСП один одного [7].

Необхідною (хоча й не достатньою) умовою для того, щоб говорити про виникнення кластера, є наявність стійкої мережі взаємодій між економічними агентами, що сприяє росту їх КСП. Саме про це говорить у відомій роботі А. Маршалла «Принципи економічної теорії» [16]. А. Маршалл одним з перших указав, що згруповані разом підприємства, що займаються родинними видами діяльності, одержують додаткові позитивні переваги й можливості, такі як банк спеціалізованих робітників, доступ до різних високоспеціалізованих постачальників продуктів і послуг, швидкий обмін інформацією, можливість комбінувати інвестиційні можливості. Надалі це твердження стало вихідним пунктом для ряду досліджень, що показали, яким чином економічні агенти можуть здобути користь із об'єднання в кластери [19]. У цьому зв'язку М. Портер відзначає, що всі виробництва кластера роблять один одному взаємну підтримку, викликаючи поширення одержуваних вигід в усіх напрямках зв'язків. Виробники з інших галузей кластера стимулюють НДДКР і забезпечують кошти для впровадження нових стратегій. Відбуваються вільний обмін інформацією й швидке поширення нововведень. Взаємозв'язки усередині кластера ведуть до розробки нових шляхів у конкуренції й породжують нові можливості. Кластер стає засобом для подолання замкнутості на внутрішніх проблемах, інертності, негнучкості й змов між суперниками [9].

Учасники кластера одержують додаткові конкурентні переваги під впливом сукупного впливу ефектів масштабу, охоплення й синергії (від греч. *synergos* – разом діючий) кратного ефекта, отриманого у результаті злиття окремих частин у єдину систему. Відрізняючись стійким партнерством взаємозалежних агентів (юридичних і фізичних осіб), сполученням кооперації й конкуренції, ефектами перетікання знань, збільшення грошового потоку шляхом додавання грошових потоків компаній, що входять у кластер, спільним використанням інфраструктурних об'єктів, зниженням транзакційних витрат, - *кластер одержує потенціал, що перевищує суму потенціалів окремих складових*. Це дозволяє виробничим компаніям стабільно здійснювати інноваційну й інвестиційну діяльність.

З вищесказаного випливають основні сутнісні фактори, що характеризують промислові кластери: принцип територіальної локалізації; економічний і процесний принцип об'єднання у формі стійкого партнерства, кооперації й конкуренції; принцип відкритості у формі перетікання знань, динамічності й гнучкості; наявність лідируючої компанії (ядра) або інтегруючого продукту; фактор впливу на малий і середній бізнес, фактор інноваційної орієнтованості. Сутність кластерів ще й у тім, що вони дозволяють бізнесу й регіону розвиватися не по інерції, а формуючи стратегію й використовуючи для свого розвитку можливості інших учасників кластера.

У цей час не існує однозначного, загально визнаного й строгого визначення промислового кластера. Це викликано як характером становлення кластерної теорії, так і неповнотою кластерних концепцій. Однак термін «кластер» є одним з найбільш популярних під час обговорення перспектив розвитку економіки. З англійської мови слово «cluster» переводиться як гроно, букет, щітка, або як група, зосередження (наприклад, людей, предметів), або як бджолиний рій. Кластерний підхід декларується в якості однієї з базових парадигм формування державної й регіональної економічної політики. У ряді випадків кластери ототожнюються з галузями промисловості, іноді як кластери розглядаються промислові комплекси регіонів (табл.1).

Таблиця 1. Підходи до визначення кластера

Визначення кластера	Джерело
1	2
Сукупність однорідних елементів, ідентичних об'єктів, що утворюють групу одиниць	Сучасний економічний словник [21]
Індустріальний комплекс, що сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, зв'язаних технологічним ланцюжком, і виступає альтернативою галузевому підходу	Cluster specialisation patterns and innovation styles.-Den Haag,1998.- P. 5.[13]
Група сусідніх взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій, що діють в певній сфері і характеризуються спільністю діяльності і взаємодоповнюючих один одного Рушійна сила для збільшення експорту й залучення іноземних інвестицій	М. Портер [8]

Продовження таблиці 1

1	2
Групи компаній, розташованих поруч. В окремих випадках такі зосередження утворюють групи компаній, які належать до однієї й тій же самій галузі	Л.Э. Янг, Л.Г.Мэтсон [12,17]
Зосередження найбільш ефективних і взаємозалежних видів економічної діяльності, тобто сукупність взаємозалежних груп успішно конкуруючих фірм, які утворюють «золотий перетин», у західній інтерпретації «diamond – діамант» всієї економічної системи держави й забезпечують конкурентні позиції на галузевому, національному й світовому ринках	А. Мігранян [7]
Інноваційний кластер - об'єднання різних організацій (промислових компаній, дослідницьких центрів, органів державного керування, громадських організацій і т.д.), що дозволяє використовувати переваги двох способів координації економічної системи - внутріфірмової ієрархії й ринкового механізму, що дає можливість більш швидко й ефективно розподіляти нові знання, наукові відкриття й винаходи	А. Мігранян [7]
Мережева структура з особливістю географічної локалізації, при якій підприємства, що складають основний технологічний ланцюжок створення доданої вартості, зв'язані загальними економічними інтересами й певною корпоративною культурою взаємодії, доповнюють один одного з метою посилення конкурентних переваг і взаємодіють із постачальниками, споживачами, науковими, освітніми й громадськими організаціями, за допомогою обміну товарами, технологіями, інформацією, послугами	І.В.Мельман [6]
Територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співробітничать із науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення КСП власної продукції й економічного росту регіону	М.П.Войнарченко [2]
Система взаємозалежних технологічно й територіальною спільністю підприємств, організацій, інфраструктурних об'єктів, фінансових інститутів, науково-дослідницьких, впроваджувальних і інвестиційних фірм, що забезпечує оптимальне функціонування всіх структурних елементів на основі інноваційних продуктів і технологій.	Д.В.Проскура [11]
Мережа незалежних виробничих і сервісних фірм (включаючи їхніх постачальників), творців технологій і ноу-хау, що зв'язують ринкових інститутів і споживачів, взаємодіючих один з одним у рамках єдиного ланцюжка створення вартості	Д.В.Евтухин [5]
Інноваційний кластер являє собою систему тісних зв'язків між фірмами, їхніми постачальниками й клієнтами, а також інститутами знань, що сприяють появі інновацій	Європейська економічна комісія ООН (ЕЭК ООН) [20]

Для кластера, як межорганізаційної мережі, характерний ряд ознак: наявність групи територіально сконцентрованих підприємств, об'єднаних координаційними зв'язками й/або конкуруючих один з одним; галузева спеціалізація (найчастіше сполучення компаній, що працюють у комплементарних або суміжних секторах); мережа державних і приватних інститутів, підтримуючих інфраструктурних об'єктів і економічних агентів, що діють усередині кластера (рис. 1).

Підсумовуючи сказане, можна запропонувати наступне визначення кластера: *кластер - це територіально-галузеве, конкурентно-координаційне мережне об'єднання підприємницьких структур, громадських організацій і наукових установ, що забезпечує конкурентні позиції на мезо-, макро- і мегарівнях.*

В умовах «*нovoї економіки*» традиційний підхід до аналізу кластерів зажадав зміни. Трансформується географічний масштаб кластерів (завдяки новим технологіям передачі даних, географічна близькість всіх учасників перестає мати визначальне значення). З іншого боку, учені виділяють так звані «*віртуальні*» кластери, що представляють собою модель реального промислового кластера, що містить у собі інформацію про кожного учасника в межах, необхідних для організації бізнес-процесів усередині системи [1,13]. Крім того, нові технології руйнують історично сформовану структуру промисловості, тим самим впливаючи на зміну структури й складу вже функціонуючих, «*зрілих*» кластерів. Нарешті, як і кожна система, кластери мають свій життєвий цикл, на який впливають детермінанти моделі «*Даймонд*». Очевидно, що традиційний кластер, що працює в межах 4-5 промислових укладів, зможе продовжити життєвий цикл при досягненні вирішальних конкурентних переваг із ключовою роллю інноваційної складової. У зв'язку із цим однієї з основних завдань сучасної економіки є активізація інноваційних процесів і виділення як самостійне явище інноваційних кластерів [4,7,20].

Рис. 1. Мережна структура кластера

В огляді ЄЕК ООН 2008 р. «Підвищення інноваційного рівня фірм: вибір політики й практичні інструменти» кластерам присвячений самостійний розділ, де дане визначення інноваційного кластера (див.табл.1) [20]. Одними із основних характеристик кластерів виділені: *множинність економічних агентів* (кластери і їхня діяльність охоплюють не тільки фірми, що входять у кластер, але й громадські організації, академії, фінансових посередників, інститути,

що сприяють кооперації й т.д.) і *вовлеченість в інноваційний процес* (фірми й підприємства, що входять до складу кластера, звичайно включені в процеси технологічних, продуктових, ринкових і організаційних інновацій).

Очевидність пріоритетності інноваційної складової викликала виникнення нового погляду на мету й завдання кластера, що можна назвати *неокласичною кластерною теорією*. Підтримуючу інноваційну ідею, але принципово новий підхід до розуміння цілей і завдань кластерної форми організації промисловості висловлений Ю. Громько в роботі [4]. Як уважає автор, відновлення старого технопромислового укладу не так продуктивно, як створення промислового виробництва принципово нового укладу. Така економіка названа «економікою розвитку», головна тенденція якої пов'язана з виникненням нового типу власності. Цим формуємим типом Ю.Громько вважає власність на трансферт, перенесення технологій з однієї області й використання їх в іншій. Їм вычленяються, як головні, «не інформаційні, але епістемичні (знаннєві) технології, ...засновані на нових фізичних принципах і ефектах. Для того, щоб на основі епістемичних практик технології й нові технологічні рішення могли переноситися з одних областей промислового виробництва в інші, повинні бути підготовлені *спеціальні платформи*, що забезпечують подібне перенесення». Майбутні кластери представляються принципово новими міжгалузевими об'єднаннями, здатними ініціювати нові технологічні рішення для заміщення колишніх промислових виробництв. Центральним моментом формування кластера при такому підході є не просто територіальне об'єднання виробництв декількох різних галузей, між якими можлива синергія й взаємно функціональні відносини. Головне завдання полягає в перенесенні ряду принципово нових технологій, заснованих на нових фізичних принципах і ефектах, у нові системи діяльності й практики.

Створення кластерів з «епістемотехнологічної» позиції автора дозволяє йому виділити наступні аспекти майбутніх кластерів: *кластери - зони доходу за межами продукції низьких переділів і сировинних галузей; зони вирощування нових типових рішень регіонального розвитку; перехідник між фундаментальною наукою й комплексним розробками; фабрика комплексного практико-практико-орієнтованого знання; інноваційна інфраструктура для реалізації мегапроєкта; кластери як навчальна організація*. Хоча в переліку головних аспектів навчальний аспект названий останнім, представляється доцільним визнати за ним чільне місце, тому що тільки освічене, висококультурне населення здатне освоїти первинні ресурси території й трансформувати їх у конкурентоспроможні ресурси більше високих порядків. Кластери нового типу повинні стати способом формування резервних систем розвитку, просуванням до нового технопромислового й соціокультурного укладу. Резервні системи, побудовані із залученням нових фізичних і інших принципів, технологій і продуктів, дозволять країні перейти на іншу, більше високу ступень.

Література:

1. Боукен Р.Б. Стрoение организациoнного знания на виртуальных предприятиях // Проблемы теории и практики управления. - 2004. - № 6.- С. 80.

2. Войнаренко М. П. Концепція «кластерів» як альтернатива командно-адміністративній системі управління // М. П. Войнаренко, Л. П. Радецька, В. Р. Філіюк// В кн. «Проблеми реформування економіки України».-К.: Логос, 1999. - С. 74–75.
3. Войнаренко М. П. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні // Економіст. - 2000. - № 1.- С. 29–33.
4. Громыко Ю. Что такое кластеры и как их создавать?//АЛЬМАНАХ ВОСТОК. – 2007. - №1(42).- Режим доступа: http://www.situation.ru/app/j_art_1178.htm
5. Евтюхин Д.В. Концепция локальной производственной агломерации и специализации в кластерной теории формирования конкурентных преимуществ // Сборник научных трудов МАЭП - М.: МАЭП, 2008. -24с.
6. Мельман И.В. Сетевые черты кластерной организации производства// Современные аспекты экономики. - СПб., 2005. - №19(86). - С.101-110
7. Мигранян А.А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой. –Режим доступа: <http://subcontract.ru/Docum/>
8. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. – М.: Изд. дом „Вильямс“, 2001. – 495 с.
9. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1993. – 386 с.
10. Праздничных А.Н. Кластеры и конкурентоспособность: роль бизнеса и властей: Тезисы доклада // Матер. межрег. конф.- 2002.-- 27 – 28 ноября . – С.17 – 25
11. Проскура Д.В. Теоретические аспекты формирования региональной кластерной политики // Проблемы современной экономики. – 2008. - N 4(28).- Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/numbers.php3>
12. Янг Л. Э. Технопарки и кластеры фирм.- К.: ПЕРУ, 1995.-127с.
13. Cluster specialisation patterns and innovation styles. – Den Haag, 1998. – P. 5.
14. Dahmen E. Entrepreneurial Activity and the Development of Swedish Industry, 1919– 1939.- Stockholm: Industries Utredningstitut, 1950. – 127p.
15. Dahmen E. Development Blocks in Industrial Economics // Paper presented at workshop on New Issues in Industrial Economics. - Ohio: Case Western Reserve University, 1988. - June
16. Marshall A. - Principles of economics. - Amherst: Prometheus books, 1997. -319 p.
17. Mattson L.G. Management of Strategic Change in a «Market-as-Networks» Perspective // Management of Strategic Change.- Oxford, New York: Basil Blackwell, 1987. – .P27 – 35.
18. Porter Michael E. Clusters and the New Economics of Competition // Harvard Business Review. - 1998.- November-December.- P.77–90
19. Toledana J. A propos des filieres industries // Revue d'Economie Industrielle.- 1978.- Vol. 6. -Nr. 4.- P. 149-158.
20. Режим доступа: <http://kapital-rus.ru/.../element.php?>
21. Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/economic/>